

2

สึนามิ ธรณีพิบัติภัย

นพ. บัญชา พงษ์พานิช

สึนามิ กับสุขภาพของคนใต้
เพื่อการเรียนรู้พร้อมพื่อต่อสาธารณภัยในวันข้างหน้า

กรณีธรณีพิบัติภัยคลื่นยักษ์ใต้น้ำ “สึนามิ” เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2547 ที่ข้ามสมุทรจากเอเชียก่อความสูญเสียอย่างกว้างขวางรุนแรงถึงอาฟริกา เฉพาะในประเทศไทยในพื้นที่ 6 จังหวัดชายฝั่งอันดามันจากรายงานของสำนักงานเลขาธิการป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทยว่ามีผู้เสียชีวิต 5,395 คน บาดเจ็บ 8,457 คน สูญหาย 2,822 คน มีผู้ได้รับความเดือดร้อนโดยตรง 58,550 คน จาก 12,017 ครัวเรือน ในพื้นที่ 407 หมู่บ้าน โดยประเด็นด้านสุขภาพที่ได้รับการหยิบยกเป็นหลักคือเรื่องการเสียชีวิตบาดเจ็บ สุขภาพจิตและสุขอนามัย

ความจริงแล้ว “สึนามิ” ครั้งนี้ได้ช่วยขยายให้เห็นถึงความพร้อมพื่อ (preparedness) ของคนไทยในการที่จะเป็นอยู่ด้วยดีและมีสุข (healthy / well-being) ซึ่งโดยรวมแล้วเหมือนยังไม่พร้อม

ล้นไม่พร้อมพื่อในเรื่องการเตือนภัย

ทันทีที่เกิดเหตุ ทั้งที่เป็น “มหาภัยพิบัติ” เกิดขึ้นถึงกลางเมืองที่ทันสมัยสุดๆ ระดับมหานครอย่างปาดองที่ภูเก็ตและแหล่งท่องเที่ยวที่หรรษาห้าดาวที่พร้อมพื่อไปด้วยความสะดวกสบายสารพัดจะสรรหาตลอดชายฝั่ง แต่สภาพที่แท้คือไม่มีที่ไหน ในทุกระดับตั้งแต่ปัจเจกบุคคล ชุมชนท้องถิ่น จังหวัดจนถึงรัฐไทยตลอดไปจนทั่วโลกล้นไม่พร้อมพื่อในการเร่งรัดเตือนภัย แม้ระบบเตือนภัยคลื่นยักษ์สึนามิที่ฮาวายซึ่งเป็นเสมือนมันสมองของโลกในเรื่องนี้ได้แต่เพียงโทรสารส่งข้อความไปยังปลายทางอย่างเงิบๆ ในรุ่งเช้าหลังคืนวันคริสต์มาส ปลอ่ยให้คนไทยและเทศแทบทั้งชายฝั่งอันดามันพากันหัวถูงและถึงลงเดินชมเก็บหาปูปลาตามชายหาดที่ตื่นขึ้นมาอย่างกระทันหันอย่างไม่ทันนึกถึง มีเพียงบางคนเท่านั้น โดยเฉพาะ “มอแกน” ที่พื่อมีภูมิรู้พื่อที่จะรีบหนีปรากฏการณ์ผิดปกตินี้รอดมาได้

ถึงบัดนี้ ระบบข้อมูลความรู้ เตือนภัยและพร้อมรับภัยยังไม่พร้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้การเตือนภัยทางสื่อจะทันที่จับใจ กว้างขวางและทั่วถึงทั้งประเทศและทุกพื้นที่ผ่านสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 5 ซึ่งเป็นแม่ข่ายของการเตือนภัยพิบัติแห่งชาติ และศูนย์เตือนภัยพิบัติแห่งชาติที่จัดตั้งขึ้นยังให้จัดส่งข้อความส่งไปยังโทรศัพท์มือถือ โดยมีหอติดตั้งระบบสัญญาณเตือนภัยไว้ 62 จุดตามแนวชายฝั่งที่สามารถใช้งานรับสัญญาณแล้วส่งเสียงไซเรนเตือนภัยให้ได้ยินในรัศมี 1-1.5 กิโลเมตร ตามด้วยคำเตือนเป็นคำพูด 5 ภาษา คือ ไทย อังกฤษ เยอรมัน จีน ญี่ปุ่น แต่เป็นเพียงการแจ้งเหตุแผ่นดินไหวไม่ใช่คลื่นยักษ์เพราะทุนตรวจจับคลื่นยักษ์ในทะเลซึ่งต้องใช้เวลาเตรียมการอีกนับปียังไม่มีการติดตั้ง จึงส่งผลให้ความหวาดวิตกไม่มั่นใจในความปลอดภัยของชีวิตตลอดชายฝั่งอันดามันยังไม่ได้รับประกัน ชำรายไม่มีการเน้นย้ำให้มีการรับรู้อย่างชัดเจน แต่ที่สำคัญคือระบบเตือนภัยท้องถิ่นทั้งหอ เรือ ตลอดจนแผนการอพยพและหลบภัยก็มิได้มีการจัดระบบฝึกซ้อมอย่างพร้อมเพียงพอจนเกิดโกลาหลถึงขั้นบาดเจ็บแทบทุกราวที่มีข่าวลือหรือการประกาศแผ่นดินไหว รวมทั้งป้ายบอกเส้นทางการอพยพหนีภัย หรือที่พักหลบภัยที่ยังไม่ได้จัดการติดตั้งอย่างจริงจังและทั่วถึง

ความพร้อมรับในเรื่องระแวงระวังเตือนภัยจึงยังเป็นเรื่องใหญ่ในสังคมไทยที่กำลังเพิ่มพูนความเสี่ยงต่อภัยพิบัติต่างๆ มากขึ้น

น้ำใจแห่งสัญชาติญาณมนุษย์ยังมีได้เหือดแห้งไปไหน

งานแทบทั้งนั้นเดินไป “ด้วยใจอาสา” เป็นด้านหลักกว่า “ด้วยรัฐ”

หลังอาการไม่เชื่อจนตกตลิ่งและยอมรับความจริงแล้วนั้น สังคมไทยได้สำแดงความพร้อมครั้งยิ่งใหญ่ที่ได้รับการชื่นชมยกย่องไปทั่วโลกว่าน้ำใจคนไทยนั้นมากมายมหาศาล เช่นกันกับมนุษยธรรมของมวลมนุษยชาติทั้งโลกที่หลังไหลออกมาเป็นความช่วยเหลือนานาอย่างท่วมท้นต่อเนื้อตั้งแต่การออกค้นหาช่วยเหลือผู้บาดเจ็บ การเก็บกู้และชันสูตรร่างไร้ชีวิต การปฐมพยาบาลและบรรเทาทุกข์ฉุกเฉิน ตลอดจนการเก็บกวาดจัดการสถานที่ที่พังก้าวครวจนถึงการฟื้นฟูชีวิตและชุมชนกลับมาใหม่

จิตใจอาสาสมัครเพื่อสาธารณประโยชน์ที่ทะลักล้นออกมาเป็นคลื่นสร้างสรรค์ลูกใหม่ได้ยืนยันถึงน้ำใจแห่งสัญชาติญาณมนุษย์ว่าส่วนที่สุดสุดที่ได้ทำเพื่อผู้อื่นมิได้เหือดแห้งไปไหนไม่ว่าจะในระดับใด ทั้งปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร ภาคีเครือข่ายจนแทบทั้งชาติตลอดถึงนานาชาติ ไม่ว่าจะในรูปแบบลักษณะใดจนอาจนับได้ว่ากระบวนการเคลื่อนไหวงานแทบทั้งนั้นเดินไป “ด้วยใจอาสา” เป็นด้านหลักกว่า “ด้วยรัฐ” ท่ามกลางความไม่คุ้น ไม่พร้อม ไม่ยอมรับ ไม่วางใจ ไม่ประสานที่ก่อเหตุขัดแย้งอยู่ทั่วไป

เสียดายที่สัญชาติญาณทำดีที่สามารถทำให้คนบรรลุความ “สุดสุด” แห่งมนุษยธรรมและใจอาสาเหล่านั้นมิได้พัฒนาต่อจากเชิงปรากฏการณ์ ขึ้นเป็นเชิงโครงสร้าง เชิงกระบวนการ เชิงแบบแผน และเชิงรูป-การสำนึกอย่างเพียงพอต่อบทเรียนที่ได้ ให้ดำรงคลื่นอาสาอยู่คู่สังคมไทยตลอดไป ให้อยู่ประจำกับเนื้อกับตัวที่บ้าน ชุมชนและที่ไหน ๆ ให้เปิดพื้นที่และขยายโอกาสอาสาให้ผู้คนและสังคมได้ขยายบทบาท มิติ ถึงขั้นอุดมคติ ให้มีระบบงานส่งเสริมพัฒนาอย่างจริงจัง จนอาจก่อตั้งเป็นสถาบันอาสาสมัครสาธารณประโยชน์ให้ทัดเทียมกับภาครัฐ และสถาบัน / บริษัท เรื่องธุรกิจ-ส่วนตัวที่มีมากมายเกิน

ระบบบริการสุขภาพสามารถดำเนินการได้ด้วยดี

การจัดการช่วยชีวิตผู้บาดเจ็บจากภัยพิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการค้นหา ลำเลียงขนส่งแล้วทำการปฐมพยาบาลส่งต่อเยียวยารักษายังเครือข่ายสถานพยาบาลในพื้นที่และข้างเคียงตลอดทั้งที่กรุงเทพมหานคร รวมทั้งการส่งแพทย์ พยาบาลตลอดทั้งอุปกรณ์เครื่องมือเวชภัณฑ์และเลือด เป็นความสำเร็จสูงของระบบบริการสุขภาพที่สามารถดำเนินการได้อย่างทันท่วงที ครอบคลุมอย่างสูงประสิทธิภาพ เช่นกันกับการจัดการด้านสุขภาพีบาลอนามัยสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ประสบภัยที่เป็นไปด้วยดีจนไม่เกิดเหตุการณ์ระบาดใด ๆ ของโรคติดต่อเลย เช่นกันกับการจัดการดูแลปัญหาสุขภาพจิตของผู้รอดชีวิตที่ตามติดฟื้นฟูต่อเนื่อง ในทั้ง 3 กลุ่ม

เด็กกำพร้าที่มีจำนวนรวมสูงถึง 1,671 คน ซึ่งในระยะแรกจะซึมเศร้า ร้องไห้คิดถึงพ่อแม่ บางคนหวาดผวากลัวน้ำ จนหลังจาก 6 เดือนผ่านไปยังซึมเศร้าร้องไห้ไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ภาวะปกติใหม่ได้ ก็ได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิดต่อเนื่อง ในขณะที่ผู้ใหญ่ที่ตกอยู่ในภาวะเครียดรุนแรงหลังภัยพิบัติ (Post Traumatic Stress Disorder-PTSD) ที่มีจำนวนสูงถึงกว่า 3,000 คน ก็บรรเทาหลงเหลือที่ให้การติดตามดูแลต่อเนื่องราว 300 คน ซึ่งนับว่าเป็นสถิติที่ลดน้อยจนเป็นที่น่าพอใจ เหลือเพียงปัญหาภัยแรงงานที่พบมีพฤติกรรมติดเหล้าเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 10 จากภาวะความเครียดเมื่อไม่ได้รับการช่วยเหลือจากภาครัฐอย่างที่คาดหวังไว้จึงเลือกจับกลุ่มดื่มสุรา ในขณะที่ผู้สูงอายุซึ่งเป็นกลุ่มที่มีปัญหาด้านสุขภาพจิตมากที่สุด คือมีอาการเครียด นอนไม่หลับโดยเฉพาะผู้สูงอายุที่ต้องอยู่คนเดียวเพราะสมาชิกในครอบครัวเสียชีวิตหมด

ภาวะเครียดรุนแรงหลังภัยพิบัติ

(Post Traumatic Stress Disorder-PTSD)

เป็นความผิดปกติทางจิตใจที่เกิดขึ้นกับผู้ที่ได้รับความกระทบกระเทือนทางจิตใจอย่างรุนแรงจากเหตุการณ์ไม่คาดคิด เกิดได้กับทุกกลุ่ม ทั้งเด็กและผู้สูงอายุ ที่สำคัญคือ บางครั้ง PTSD มิได้เกิดกับผู้รอดชีวิตเท่านั้น แต่เกิดกับผู้ที่ไม่เห็นเหตุการณ์หรือญาติของผู้รอดชีวิตได้ด้วย เพราะฉะนั้นกลุ่มเสี่ยงจึงมิได้มีเพียงเหยื่อ แต่ยังรวมถึงญาติและอาสาสมัครจำนวนมากที่เข้าไปในพื้นที่และพบเห็นความรุนแรงที่หลงเหลืออยู่

โดยทั่วไป PTSD เกิดขึ้นประมาณ 3 เดือนหลังเกิดเหตุ แต่บางรายจะเกิดอาการเมื่อใกล้ครบรอบเดือนหรือครบรอบปี บางคนหายเองภายใน 6 เดือน แต่บางคนเป็นนานและไม่ยอมหายจนกว่าจะได้รับการรักษา พฤติกรรมที่บ่งบอกว่ามีอาการ PTSD คือ สิ้น กลัว คลุ้มคลั่งเมื่อประสบเหตุการณ์คล้ายๆกับที่เคยเกิดขึ้น หลีกเลี่ยงที่จะพูดคุยถึงเหตุการณ์หรือเข้าไปยังสถานที่เกิดเหตุ เลื่อนลอย ตกใจง่าย นอนเฉยง่าย นอนไม่หลับ ขาดสมาธิ หวาดผวา ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง มีพฤติกรรมที่เป็นลบต่อตนเอง เช่น ติดเหล้า ทำร้ายตัวเองหรือมีพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อชีวิต

การกู้เก็บ พิสูจน์บุคคลและคืนร่างแก่ญาติมิตรที่น่าจะลงเอยได้ดี

ทั้งที่น่าจะเป็นไปได้ด้วยดี เนื่องจากมีหน่วยอาสาสมัครกู้และบรรเทาสาธารณภัยจำนวนมากที่เข้าช่วยในการเก็บกู้ร่างไร้ชีวิต แต่ด้วยการอ่อนในการประสานจัดการ สิ่งการและบัญชาการในภาวะวิกฤตของประเทศไทย ทำให้เรื่องนี้ลงเอยด้วยความเจ็บปวดของแทบทุกฝ่าย ตั้งแต่ญาติของผู้สูญเสียที่เจ็บปวดเพิ่มขึ้นกว่าจะได้รับร่างคืน สิ้นทรัพย์สูญภัย เนื่องจากหลังเกิดเหตุ การรักษาพื้นที่ที่เกิดภัยพิบัติเพื่อการเก็บกู้ การกำหนดพื้นที่และหน่วยเข้าเก็บกู้ การบันทึกรายละเอียดประกอบร่างที่เก็บกู้ การนำส่งร่าง วัตถุพยานและรายละเอียดประกอบสู่ศูนย์รวม การชันสูตร สืบสนปนเปไปหมดจากการที่มีคนหลากหลายไม่รู้ที่มาเข้ารื้อค้นเก็บหาของในพื้นที่ ร่างไร้ชีวิตถูกเคลื่อนย้ายอย่างขาดการทำบันทึกรายละเอียดแล้วนำส่งศูนย์รวมอย่างสับสนพอกันกับการทำทะเบียนและฐานข้อมูลร่างไร้ชีวิต และการชันสูตรพิสูจน์บุคคล ที่ลงเอยด้วยการประสานและจัดการที่ไร้ระบบ จนเกิดความซ้อนซ้ำและขยายเป็นความขัดแย้งของเหล่าอาสาสมัครและคนทำงาน ดังที่ปะทุเดือดระหว่างหน่วยงานหลักของสำนักงานตำรวจแห่งชาติและกระทรวงยุติธรรม ส่งผลให้ การสืบค้นหาผู้สูญหายและคืนร่างสู่ญาติมิตร การรับแจ้งผู้สูญหาย การประมวลตรวจสอบทำฐานข้อมูลผู้สูญหาย การสืบค้นหาผู้สูญหาย การประสานจัดการข้อมูลผู้สูญหาย การประสานญาติ การคืนร่างสู่ญาติผู้ยากลำบาก ณ สิ้นปี 2548 ยังมีศพผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์ที่ศูนย์พิสูจน์เอกลักษณ์บุคคลและส่งกลับ สำนักงานตำรวจแห่งชาติ เพื่อรอการพิสูจน์อีกกว่า 800 ศพ แยกเป็นชาวต่างชาติ 70 ศพ อีกประมาณ 730 ศพ เป็นคนไทยหรือเอเชีย

มีปัญหาที่การจัดการบรรเทาทุกข์

การบรรเทาทุกข์ฉุกเฉินที่ต่อเนื่องจากการช่วยชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง อาหาร เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรคที่พักพิงอยู่อาศัย ส้วม ขยะ อนามัย และเครื่องใช้จำเป็น น้ำดื่มใช้ เงินใช้จ่ายครองชีพ เด็ก สตรี คนชรา ผู้ต้องพึ่งพา เมื่อพบกับคลื่นน้ำใจที่ไหลหลั่งมาอย่างท่วมท้น ที่เกรงว่าจะขาดก็กลับกลายเป็นก่อปัญหาของการ “เกิน” “ไม่เป็นธรรม” และ “ขาดการประสานจัดการ” ต่างคนต่างทำจนถึงขั้นแย้งชิงกันทำซ้ำซ้อน ดังที่ได้พบกองอาหารที่ยังไม่เสียๆ เสื้อผ้าที่ยังใช้ได้ๆ ข้าวของที่ยังใช้ประโยชน์ได้ ถูกกองทิ้งเรียกราดอยู่มากมายทั่วไยกวเว้นแต่เงินทองของมีค่ามากที่ได้รับการเก็บงำไว้โดยล้นไม่พ้นการแย่งชิงซ้ำซ้อนทั้งของผู้ให้และผู้ขอรับ

เมื่อครบ 1 ปี สามารถพูดได้ว่าผู้ประสบภัยโดยตรงได้รับการบรรเทาทุกข์อย่างมากจนถึงขั้นเหลือเฟือมากรายได้รับการช่วยเหลือถึงขั้นได้บ้านที่ดีและมากกว่าที่เคยมี ได้เรือมากกว่าเดิม ได้เงินตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกฟุ่มเฟือยมากมายจนเกิดภาวะไม่ทำอะไรดีเท่าการรอรับน้ำใจ ในขณะที่ยังคงมีผู้ประสบภัยไม่น้อยที่ถูกทอดทิ้งละเลยอยู่ตามชายขอบ ด้วยเหตุต่าง ๆ เช่น ไม่มีทะเบียน ไม่ถูกต้อง ไม่มารอรับ ไม่เข้าข่าย ในขณะที่ผู้ประสบภัยที่ทุ่มเททำงานเพื่อชุมชนท้องถิ่นพี่น้องญาติมิตรอย่างเหนียวแน่นก็แทบสิ้นแรงไม่น้อยจนผู้ถูกละเลย

บทเรียนที่ควรรู้

- ต่อผู้ปรารถนาดี เจริญพรหมวิหารธรรม ต่อผู้ประสพภัยและต่อตนเอง ไม่เอาตนเป็นที่ตั้ง เอาชุมชนชาวบ้านเป็นที่ตั้ง
- ต่อผู้ประสพภัย ตั้งหลักรวมตัวร่วมกันจัดการตนเอง กำหนดการบรรเทาทุกข์และฟื้นฟูชีวิตชุมชน เลือกกิจกรรมความช่วยเหลือ

การเก็บกวาด จัดการพื้นที่

- การปกป้องทรัพย์สินร่องรอยหลักฐานในพื้นที่
- การรู้ใจเก็บกวาด
- การฟื้นฟูสภาพพื้นที่ ทำผัง ก่อสร้างฟื้นฟู
- การจัดการสาธารณูปการ
- การสุขาภิบาล อนามัย สิ่งแวดล้อม

การฟื้นฟูอาชีพ วิถีชีวิตชุมชน ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

- เรือ เครื่องมือประมง
- อาชีพ การงาน และเครื่องมือประกอบอาชีพอื่น ๆ
- บ้านพักถาวร ชุมชน สาธารณูปการ สุขาภิบาล
- ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
- สวัสดิภาพ สวัสดิการ
- กองทุนฟื้นฟูอาชีพ ชีวิต ชุมชน และทรัพยากรสิ่งแวดล้อม
- คณะกรรมการ คณะทำงานระดับต่าง ๆ
- การจัดการตนเองของชุมชน
- การประสานจัดการ

บางบทเรียนจากนอกประเทศ

ญี่ปุ่น กรณีโกเบ	อาสาสมัครและเพื่อนบ้านคือคำตอบ
สหรัฐอเมริกา	การจัดระบบและหน่วยรับผิดชอบยังช่วยไม่ได้
กรณี Katrina	ถึงขนาดต้องส่งอาวุธ ปืนและทหารเข้าปราบปราม !!!!
คิวบา กรณี Wilma	ชุมชนข้างเคียงคือที่พักพิงช่วยเหลือ
ฮาวาย ที่ Hilo	เกิดอีกหลายครั้งจึงจำนน ชุมชนท้องถิ่นคือคนทำ
ปาเกีสถาน	การช่วยเหลือยังไม่ล่า แต่ผ้าไหมที่ให้ใช้ได้เพียงซื้อเพลิง

การกู้ชีพชีวิต รักษาพยาบาล ฐานข้อมูลคนบาดเจ็บและป่วย

การสุขภาพเฝ้าระวัง อนามัยสิ่งแวดล้อม ควบคุมโรค
สุขภาพจิต
การชันสูตร พิสูจน์และค้นหาสาเหตุ
ทีมสุขภาพ ทีมพัฒนาฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่น
อาสาสมัคร.....สาธารณสุขหายไปไหน ?

ข้อเสนอสู่นาคตหามักัย..(ขนาดนี้)..อีก!

- การเฝ้าระวัง.....เสนาธิการ คาดการณ์-scenario บัญชาการ ?
- การประสานและการจัดการ.....แผนงาน สั่งการ ดำเนินการ ?
- การแบ่งหน้าที่ รู้หน้าที่รับผิดชอบ.....รู้เขา & รู้เรา
- การเคารพและให้เกียรติกันผ่านพรหมวิหารธรรม...เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา
- การเอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง.....ตามหลักการ / ตามหลักฐ / ตามพื้นที่ ?
- การสนับสนุนการจัดการตนเองในระดับต่าง ๆรอสั่งการ / การมีส่วนร่วม ?
Self organisation & Self Management ...เริ่มให้ / ถ้ายโอน
- การจัดระบบฐานข้อมูล ติดตามประเมินและจัดการความรู้เป็นระยะ ๆ
- การสื่อสารสาธารณะ.....รู้เล่นกับสื่อและกลุ่มเป้าหมาย / รับ-หลบ-หลีก-รุก ?
- การพัฒนาระบบอาสาสมัครที่หลากหลายและเป็นระบบ...รับและใช้ประโยชน์ ?
- ฯลฯ

พลิกวิกฤติได้ สู้ความอยู่เย็นเป็นสุข ข้อเสนอต่อสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ 2548 ว่าด้วยข้อเสนอเชิงนโยบายจากบทเรียนรู้จากเครือข่ายปฏิบัติการท่ามกลางวิกฤตต่อสังคมไทยและชายแดนใต้

18 กรกฎาคม 2548

หนึ่ง ฟังเอาพื้นที่ ชุมชนชาวบ้านเป็นตัวตั้ง

สอง ให้ความสำคัญกับการก่อตัวและจัดการตนเองของชุมชนชาวบ้านในพื้นที่

สาม เครือข่ายปฏิบัติการที่เปิดกว้างก้าวพ้นตัวตน องค์กรและโครงการเป็นเงื่อนไข

สี่ น้ำใจ ไม่ตรีที่เอื้ออาทรฉันเพื่อนมนุษย์ที่ร่วมทุกข์เป็นปัจจัยหล่อเลี้ยงสำคัญ

ห้า ควรเสริมสร้างความสมานสัมพันธ์เพิ่มระหว่างภาคประชาชน ภาคพัฒนาเอกชนและภาคธุรกิจเอกชน

ใช้วิกฤตเป็นโอกาส 1 สามัคคีภาคีเครือข่ายพันธมิตร แก่ทุกข์สร้างสุข น่าจะเป็นบทนำเรียนรู้ในเบื้องต้นว่ามาได้อย่างนี้ได้อย่างไร

การเกาะติดพื้นที่ชุมชน,

การมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของจริงจังของชุมชน ตามชุมชนและโดยชุมชน,

การประสานความร่วมมือในหมู่เพื่อนพัฒนาพื้นที่จากกรอบของโครงการและองค์กร,

การจัดการอย่างใหม่ที่ให้ตัว,

การประสานสัมพันธ์ภาคีพันธมิตรเพื่อพัฒนาเชิงคุณภาพอย่างกว้างขวาง,

ชุมชนที่มีการจัดการก่อตั้งตัว (**Self Organisation & Self Management**) ก่อนหรือเร็วจะไปได้ดี กว่าชุมชนที่มีลักษณะตัวใครตัวมัน มองเห็นแต่ประโยชน์ตน ประโยชน์เบื้องต้นเฉพาะหน้า ดังเช่นในพื้นที่สตูล ตรัง หรือเกาะปู้ที่มีกลุ่มชมรมและเครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านมาก่อน ดังเช่นที่ชุมชนทับตะวัน ที่สงขลาที่แม้ไม่เคยมีกลุ่มชมรมเครือข่ายมาก่อน แต่ก็สามารถจัดการหลายอย่างได้ลงตัว ในขณะที่อีกหลายพื้นที่ยังไม่รู้จะยังงั้น

และการเริ่มที่ชายขอบ อย่างเป็นระบบครบกระบวนการก็เป็นข้อเรียนรู้ เนื่องด้วย ณ ที่นั้นปลอดจากความสับสนอลหม่าน และโดยเฉพาะคือบางเบาจากอิทธิพลอำนาจการรวมศูนย์ สามารถริเริ่มอย่างเป็นระบบครบกระบวนการได้ไม่ยาก ดังที่สตูล ตรัง กับที่พังงา ตะกั่วป่า ระนองนั่นเอง และสำคัญที่สุดคือ

กรอบแนวคิดการฟื้นฟูและพัฒนาที่เอาชุมชนพื้นที่เป็นตัวตั้ง ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมให้มากที่สุดจนถึงขั้นเป็นของชุมชนชาวบ้านเอง โดยกำหนดให้อาสาสมัครภาคพัฒนาเป็นเพียงผู้หนุนเสริมและสนับสนุนเท่าที่จำเป็น (**Facilitate Co-ordinate & Support**)

